

การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมหลักสูตรวิชาชีพครู ของมหาวิทยาลัยราชภัฏในอนาคต*

THE DEVELOPMENT OF ETHICAL AND MORAL INDICATORS FOR FUTURE TEACHER EDUCATION CURRICULA OF RAJABHAT UNIVERSITIES

พูนพชร ทศนะ*, จิตรา ดุษฎีเมธา, กัมปนาท บริบูรณ์

Phoonphatchara Thatsana*, Jitra Dudsdeemaytha, Gumpanat Boriboon

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

Graduate School, Srinakharinwirot University, Bangkok, Thailand

*Corresponding author E-mail: phoonphatchara@vru.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมตามหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏในอนาคต โดยนำแนวคิดการมองอนาคตโมเดลเพชรของฟอร์บเปอร์ Foresight Diamond มาเป็นเครื่องมือในการวิจัย การดำเนินการวิจัยมี 6 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การทบทวนวรรณกรรมจากเอกสารเกี่ยวกับองค์ประกอบของการจัดการเรียนรู้ และการดำเนินการของหลักสูตรวิชาชีพครู ด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ตั้งแต่ปี 2547 จนถึงปัจจุบัน ขั้นตอนที่ 2 สำนวจสภาพแวดล้อมเชิงลึกโดยใช้เทคนิค STEEP Analysis เพื่อหาผลกระทบจากปัจจัยภายนอกที่มีต่อหลักสูตรวิชาชีพครู ขั้นตอนที่ 3 สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 17 ท่าน ถึงแนวโน้มตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมในอนาคต ขั้นตอนที่ 4 สำนวจความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญเพื่อหาแนวโน้มตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมที่เป็นไปได้ แนวโน้มที่พึงประสงค์ และความสอดคล้องของความคิดเห็น ขั้นตอนที่ 5 จัดทำร่างอนาคตเพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูลที่ได้จากความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ ขั้นตอนที่ 6 เขียนภาพอนาคตตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมโดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed-Methods) วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วยค่าร้อยละ (Percentage) ค่ามัธยฐาน (Median) และค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ (IQR) ผลการวิจัยพบว่า ตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมตามหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏในอนาคต ประกอบด้วย ตัวบ่งชี้คุณธรรม จำนวน 7 ตัวบ่งชี้ ได้แก่ ความรับผิดชอบ ความเสียสละ ความเมตตากรุณา ความซื่อสัตย์สุจริต ความพอเพียง ความเป็นกัลยาณมิตร ความมีจิตสาธารณะ และตัวบ่งชี้จริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพ จำนวน 5 ตัวบ่งชี้ ได้แก่ พัฒนาตนเองด้านวิชาการและวิชาชีพ รักและศรัทธาในวิชาชีพ บรรณานัติยึดประโยชน์ผู้เรียนสูงสุด กล่าวหาญทางจริยธรรม เป็นแบบอย่างที่ดี

คำสำคัญ: ตัวบ่งชี้คุณธรรม, ตัวบ่งชี้จริยธรรม, หลักสูตรวิชาชีพครู, การจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรม, วิธีวิทยาการมองอนาคต

Abstract

This research aimed to develop ethical and moral indicators for teacher education curricula focusing on ethical and moral learning management for future Rajabhat University students. The study employed Popper's Foresight Diamond Model as a research framework. The research methodology comprised six steps: Step 1 involved a literature review of documents concerning learning management components and the implementation of teacher education curricula in ethical and moral learning management at Rajabhat Universities from 2004 to the present. Step 2 conducted an in-depth environmental scanning using STEEP Analysis technique to identify the impact of external factors on teacher education curricula. Step 3 interviewed 17 experts regarding future trends of ethical and moral indicators. Step 4 surveyed expert opinions to determine feasible trends, desirable trends, and consensus regarding ethical and moral indicators. Step 5 constructed a futures wheel to categorize data obtained from expert opinions. Step 6 developed future scenarios of ethical and moral indicators using a mixed-methods approach. Quantitative data were analyzed using percentage, median, and interquartile range (IQR). The findings revealed that ethical and moral indicators for future teacher education curricula in ethical and moral learning management at Rajabhat Universities comprised 7 moral indicators: responsibility, sacrifice, compassion, honesty and integrity, sufficiency, being a good friend (kalyanamitra), and public-mindedness; and 5 ethical or professional ethics indicators: academic and professional self-development, love and faith in the profession, benevolence prioritizing learners' best interests, moral courage, and being a good role model.

Keywords: Moral Indicators, Ethical Indicators, Teacher Preparation Curricula, Moral and Ethical Learning Management, Foresight Methodology

บทนำ

ระบบการศึกษาเป็นระบบที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพในการสร้างสรรค์ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม และระบบการเมือง รวมทั้งสร้างสรรค์คนที่มีคุณภาพให้กับระบบการศึกษาเองอีกด้วย (พลฤทธิ์ ศิริบรรณพิทักษ์, 2565) การจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาของประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการสร้างมาตรฐานคุณวุฒิที่ชัดเจน เพื่อเป็นหลักประกันคุณภาพของบัณฑิตในแต่ละระดับคุณวุฒิและสาขาวิชา โดยกระทรวงศึกษาธิการได้จัดทำกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ (Thai Qualifications Framework for Higher Education: TQF) พ.ศ. 2552 ซึ่งถือเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนาคุณภาพการศึกษา และเป็นกลไกในการกำหนดผลการเรียนรู้ที่คาดหวังของบัณฑิตต่อมาในปี พ.ศ. 2565 คณะกรรมการมาตรฐานการอุดมศึกษาได้ปรับปรุงรายละเอียดของผลลัพธ์การเรียนรู้โดยกำหนดให้ประกอบด้วยอย่างน้อย 4 ด้าน คือ 1) ความรู้ (Knowledge) 2) ทักษะ (Skills) 3) จริยธรรม (Ethics) และ 4) คุณลักษณะ (Character) โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งด้านจริยธรรม ซึ่งหมายถึง พฤติกรรมหรือการกระทำระดับบุคคลที่สะท้อนถึงคุณธรรม ศีลธรรม และจรรยาบรรณ ทั้งในระดับส่วนตนและส่วนรวม ทั้งต่อหน้าและลับหลังผู้อื่น หลักสูตรจึงต้องกำหนดจริยธรรมให้สอดคล้องกับสาขาวิชา และจริยธรรมเฉพาะวิชาชีพที่สภาวิชาชีพหรือจรรยาบรรณวิชาชีพกำหนดไว้ (ประกาศคณะกรรมการมาตรฐานการอุดมศึกษา, 2565) แม้ว่าภาครัฐจะให้ความสำคัญกับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในเชิงนโยบาย แต่ในทางปฏิบัติ ยังพบว่า ต้องอาศัยความพยายามอย่างจริงจังอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในระดับสถาบันอุดมศึกษา ย้อนกลับไปในปี พ.ศ. 2540 คณะกรรมการการอุดมศึกษาได้ดำเนินโครงการพัฒนาบัณฑิตอุดมคติไทย ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ ผ่าน 3 แนวทางหลัก ได้แก่ กิจกรรมเสริมหลักสูตร การสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในรายวิชา และการจัดรายวิชาเฉพาะด้านคุณธรรมจริยธรรมในมหาวิทยาลัยนาร่อง และในปีงบประมาณ 2560 สำนักเลขาธิการคุรุสภาได้ดำเนินการโครงการส่งเสริมกระบวนการชุมชนแห่งการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจรรยาบรรณให้กับนักศึกษาที่ฝึกประสบการณ์วิชาชีพในโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการผ่านระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Ethics in Professional Learning Community: E-PLC) มาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในระดับอุดมศึกษาไทย มีการพัฒนาต่อเนื่องจากการกำหนดมาตรฐานคุณวุฒิ ไปสู่การปฏิบัติจริงผ่านโครงการต่าง ๆ แม้ยังต้องอาศัยความร่วมมืออย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมในระดับอุดมศึกษายังคงประสบปัญหาและอุปสรรคหลายประการ เช่น นักศึกษาไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมด้านคุณธรรมจริยธรรม บุคลากรต้นแบบมีจำนวนจำกัด รูปแบบกิจกรรมขาดความหลากหลาย ขาดการมีส่วนร่วมของนักศึกษา และขาดการติดตามประเมินผลอย่างมีประสิทธิภาพ (นฤมล โอสธานุเคราะห์, 2549); (อัจฉรา ไชยูปถัมภ์, 2561) ซึ่งให้เห็นว่าการพัฒนานิสิตนักศึกษาในปัจจุบันยังเน้นหนักด้านวิชาการและวิชาชีพตามกรอบผลการเรียนรู้ด้านความรู้และทักษะ (Hard Skills) เป็นหลัก ขณะที่การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม (Soft Skills) ยังได้รับความสนใจน้อย (สำนักงานส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพนักศึกษา, 2562) ทั้งนี้เพราะหลักสูตรส่วนใหญ่เน้นเนื้อหาทางวิชาการ จุดมุ่งหมายทางคุณธรรมจริยธรรมขาดตัวบ่งชี้ที่เฉพาะเจาะจงและไม่มีการจัดลำดับความสำคัญอย่างชัดเจนว่าคุณธรรมจริยธรรมข้อใดควรได้รับการปลูกฝังก่อนหลัง (รัฐบุรุษ คัมภีร์พัย, 2559) นับเป็นสาเหตุใหญ่สาเหตุหนึ่งที่ทำให้การจัดการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรมมีเป้าหมายไม่ชัดเจน ส่งผลให้การจัดประสบการณ์การเรียนรู้และการวัดและประเมินผลขาดประสิทธิภาพ ในการดำเนินการ

นอกจากนี้ ปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 ซึ่งเต็มไปด้วยความผันผวน (Volatility) ความไม่แน่นอน (Uncertainty) ความซับซ้อน (Complexity) และความคลุมเครือ (Ambiguity) ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมในวิชาชีพครูให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในอนาคต (วิชัย วงษ์ใหญ่ และมารุต พัฒนาผล, 2563) การมองอนาคตในลักษณะเชิงรุกโดยใช้การวิจัยอนาคต (Futures Research) จึงถือเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการวางแผนการพัฒนาหลักสูตรครูให้ตอบสนองต่อโลกที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สิปปนนท์ เกตุทัต, 2534); (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2562) แบบจำลอง Foresight Diamond ซึ่งเสนอโดย Popper, R. ได้เสนอเครื่องมือการมองอนาคตจำนวน 33 วิธี อิงจากฐานความรู้ 4 ด้าน ได้แก่ ความคิดสร้างสรรค์ (Creativity) ความเชี่ยวชาญ (Expertise) การมีส่วนร่วม (Interaction) และหลักฐานเชิงประจักษ์ (Evidence) (Popper, R., 2008) ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบอนาคตหลักสูตรวิชาชีพครูอย่างเหมาะสมกับบริบทของสังคมไทย

จากเหตุผลและหลักฐานข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมตามหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏในอนาคต เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมให้มีเป้าหมายที่ชัดเจนขึ้นโดยประยุกต์ใช้เครื่องมือการมองอนาคต Foresight Diamond ของปอร์เบอร์ตีที่เหมาะสมกับงานวิจัยนี้มาเป็นเครื่องมือในการวิจัย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมตามหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏในอนาคต

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัย เพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมตามหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรม แบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การทบทวนวรรณกรรม (Literature Review) การทบทวนวรรณกรรมเป็นการวิเคราะห์สังเคราะห์งานวิชาการที่ผ่านมา ที่มีความหลากหลายทำให้สามารถนำข้อมูลไปใช้ได้มากขึ้น เพิ่มความแม่นยำของผลที่ได้จากการวิจัยมากขึ้น ในงานวิจัยกำหนดขอบเขตการทบทวนวรรณกรรมไว้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ศึกษาจุดหมายของการจัดการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจริยธรรม ส่วนที่ 2 ศึกษาการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรวิชาชีพครูของมหาวิทยาลัยราชภัฏย้อนหลัง 20 ปี ตั้งแต่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547 จนถึงปัจจุบัน

ขั้นตอนที่ 2 การสำรวจสภาพแวดล้อมเชิงลึก (Deep Horizon Scanning) เพื่อหาปัจจัยขับเคลื่อนที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ STEEP Analysis ประเมินสภาพแวดล้อมด้านสังคม (Social) เทคโนโลยี (Technology) เศรษฐกิจ (Economy) สิ่งแวดล้อม (Environment) และการเมือง (Politics) ที่ส่งผลต่อการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรม

ขั้นตอนที่ 3 การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ (Expert Panel Interview) เพื่อศึกษาแนวโน้มในอนาคตของจุดหมายของหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมด้วยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 17 ท่าน โดยวิธีคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) อ้างอิงวิธีการของ Mc Millan ที่พบว่า จำนวนผู้เชี่ยวชาญที่มีขนาดตั้งแต่ 17 คนขึ้นไป อัตราคลาดเคลื่อนจะน้อยลงมากจนคงที่ เป็นผู้เชี่ยวชาญที่มีหน้าที่กำหนดนโยบายจำนวน 5 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญที่นำนโยบายไปปฏิบัติ จำนวน 5 ท่าน ผู้เชี่ยวชาญที่เคยศึกษาในคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ จำนวน 4 ท่าน และผู้เชี่ยวชาญที่มีผลงานทางด้านคุณธรรมจริยธรรมเป็นที่ประจักษ์ จำนวน 3 ท่าน สัมภาษณ์โดยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาโดยผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่าน ข้อความที่มีความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาต้องมีค่า IOC (Index of Item Objective Congruence) ตั้งแต่ 0.50 ขึ้นไป ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลแบบสามเส้าตามแนวคิดของ Cohen นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาสังเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) จัดหมวดหมู่และสร้างข้อสรุปการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Inductive) ตามรูปแบบของ Colaizzi เพื่อนำไปจัดทำแบบสอบถามความคิดเห็น หาแนวโน้มที่จะเป็นไปได้ในอนาคตตามขั้นตอนต่อไป

ขั้นตอนที่ 4 การสำรวจความคิดเห็น (Polling) เพื่อแสวงหาสารสนเทศเกี่ยวกับความคิด ความเห็น ความเชื่อ เจตคติ หรือพฤติกรรม ในงานวิจัยนี้ เป็นการสำรวจความคิดเห็นโดยใช้แบบสอบถามความคิดเห็นแนวนอนที่เป็นไปได้ของตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาชีพครูในอนาคต สำรวจความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญ 17 ท่านที่เคยให้สัมภาษณ์ในขั้นตอนสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นผู้มีความเข้าใจจุดประสงค์ของการวิจัยเป็นอย่างดี และแบบสำรวจความคิดเห็นที่ใช้เป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า แบบลิเคิร์ต (Likert Scale) แนวนอนที่เป็นไปได้จากน้อยที่สุด น้อย ปานกลาง มาก มากที่สุด แทนค่าด้วย 1, 2, 3, 4, 5 นำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญมาวิเคราะห์หาค่าร้อยละที่พึงประสงค์ ค่ามัธยฐาน และค่าพิสัยควอไทล์ มีเกณฑ์ร้อยละที่พึงประสงค์ตั้งแต่ร้อยละ 85 ขึ้นไป ค่ามัธยฐาน ตั้งแต่ 3.5 ขึ้นไป แสดงว่าแนวนอนเป็นไปได้ และค่าพิสัยควอไทล์ มีค่าตั้งแต่ 1.5 ลงมา แสดงว่าความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญมีความสอดคล้องกัน

สรุปผลการสำรวจความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญถึงแนวนอนที่เป็นไปได้ของตัวบ่งชี้ ด้านคุณธรรมจริยธรรม เป็นดังนี้

1. ตัวบ่งชี้ด้านคุณธรรม มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามตารางที่ 1 ดังนี้

ตารางที่ 1 การผ่านเกณฑ์พึงประสงค์ เกณฑ์ IQR และเกณฑ์มัธยฐาน ของตัวบ่งชี้ด้านคุณธรรม

ตัวบ่งชี้ด้านคุณธรรม	เกณฑ์			
	IQR ≤ 1.5	มัธยฐาน ≥ 3.5	พึงประสงค์ 85%	ผ่าน 3 เกณฑ์
- มีความรับผิดชอบ	✓	✓	✓	✓
- มีความเสียสละ	✓	✓	✓	✓
- มีความเมตตากรุณา	✓	✓	✓	✓
- มีความซื่อสัตย์สุจริต	✓	✓	✓	✓
- มีความขยันหมั่นเพียร	✓	✗	✓	✗
- มีความพอเพียง	✓	✓	✓	✓
- มีความอดทน	✓	✗	✗	✗
- มีความละเอียดรอบคอบ	✓	✗	✓	✗
- ความเป็นกัลยาณมิตร	✓	✓	✓	✓
- จิตสาธารณะ	✓	✓	✓	✓
- มีความสุภาพอ่อนน้อม	✓	✗	✓	✗
- มีความกตัญญูกตเวที	✓	✗	✓	✗
- มีใจใฝ่สัมฤทธิ์	✓	✗	✓	✗
- รู้ผิดชอบชั่วดี	✓	✗	✓	✗
- เคารพสิทธิ์ผู้อื่น	✓	✗	✗	✗
- มีความเชื่อมั่น	✓	✗	✗	✗
- รู้จักกาลเทศะ	✓	✗	✗	✗

จากตารางที่ 1 พบว่า ตัวบ่งชี้ด้านคุณธรรมที่ผ่านเกณฑ์พึงประสงค์ ร้อยละ 85 ผ่านเกณฑ์ IQR ≤ 1.5 และผ่านเกณฑ์มัธยฐาน ≥ 3.5 ครบทั้ง 3 เกณฑ์ มีจำนวน 7 ตัวบ่งชี้ ผ่าน 2 เกณฑ์ จำนวน 6 ตัวบ่งชี้ และผ่านเพียงเกณฑ์เดียว จำนวน 5 ตัวบ่งชี้

2. ตัวบ่งชี้ด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพครู มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามตารางที่ 2 ดังนี้

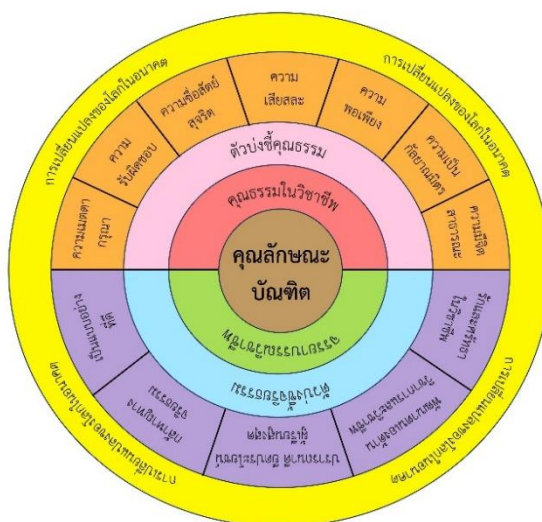

ตารางที่ 2 การผ่านเกณฑ์ที่พึงประสงค์ เกณฑ์ IQR และเกณฑ์มัธยฐาน ของตัวบ่งชี้ด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพครู

ตัวบ่งชี้ด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณ วิชาชีพครู	เกณฑ์			
	IQR ≤ 1.5	มัธยฐาน ≥ 3.5	พึงประสงค์ 85%	ผ่าน 3 เกณฑ์
- พัฒนานตนเองด้านวิชาการและวิชาชีพ	✓	✓	✓	✓
- รักและศรัทธาในวิชาชีพ	✓	✓	✓	✓
- อุทิศตนเพื่อพัฒนาวิชาชีพ	✓	✗	✓	✗
- มีความปรารถนาดียึดประโยชน์ผู้เรียนสูงสุด	✓	✓	✓	✓
- สำนึกในหน้าที่	✓	✗	✓	✗
- มีความยุติธรรม	✓	✗	✓	✗
- มีความสามัคคี	✓	✗	✓	✗
- มีความกล้าหาญทางจริยธรรม	✓	✓	✓	✓
- เป็นแบบอย่างที่ดี	✓	✓	✓	✓

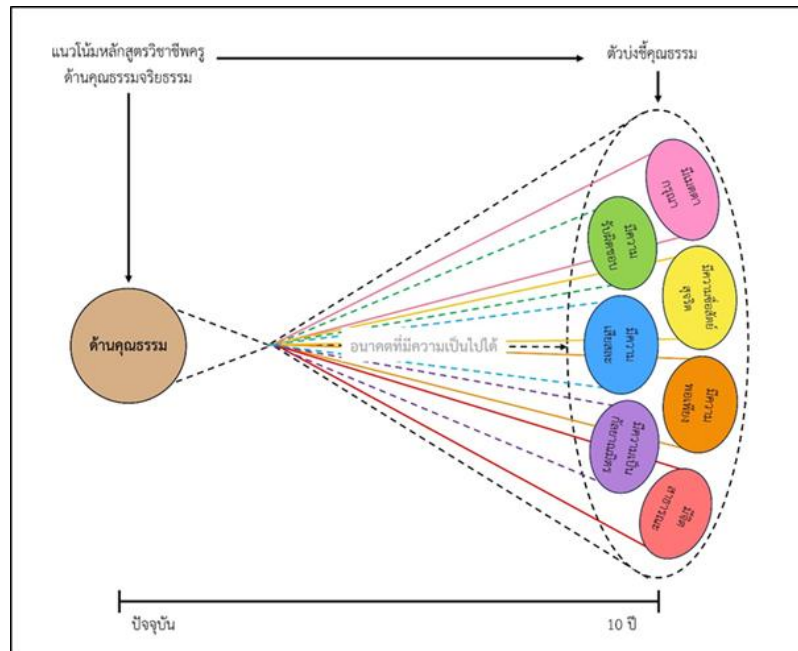
จากตารางที่ 2 พบว่า ตัวบ่งชี้ด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพครู จำนวน 9 ตัวบ่งชี้ มีจำนวนที่ผ่านเกณฑ์ที่พึงประสงค์ร้อยละ 85 ผ่านเกณฑ์ IQR ≤ 1.5 และผ่านเกณฑ์มัธยฐาน ≥ 3.5 ทั้ง 3 เกณฑ์ จำนวน 5 ตัวบ่งชี้ และผ่าน 2 เกณฑ์ จำนวน 4 ตัวบ่งชี้

ขั้นตอนที่ 5 จัดทำกงล้ออนาคต (Future Wheels) เป็นการสร้างแผนภาพเพื่อจัดหมวดหมู่ ความคิดจากข้อมูลที่ได้จากการสอบถามความคิดเห็นผู้เชี่ยวชาญด้วยแบบสอบถามมาตราส่วนประมาณค่า ที่ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูล ได้ข้อมูลที่พึงประสงค์ตั้งแต่ร้อยละ 85 ขึ้นไป ข้อมูลที่มีแนวโน้มที่เป็นไปได้มีค่ามัธยฐานตั้งแต่ 3.5 ขึ้นไป และข้อมูลที่ยุ่เชี่ยวชาญมีความเห็นสอดคล้องกัน มีค่าควอไทล์ Q3 - Q1 ตั้งแต่ 1.5 ลงมาเป็นข้อมูลในการจัดทำกงล้ออนาคต ได้ดังนี้

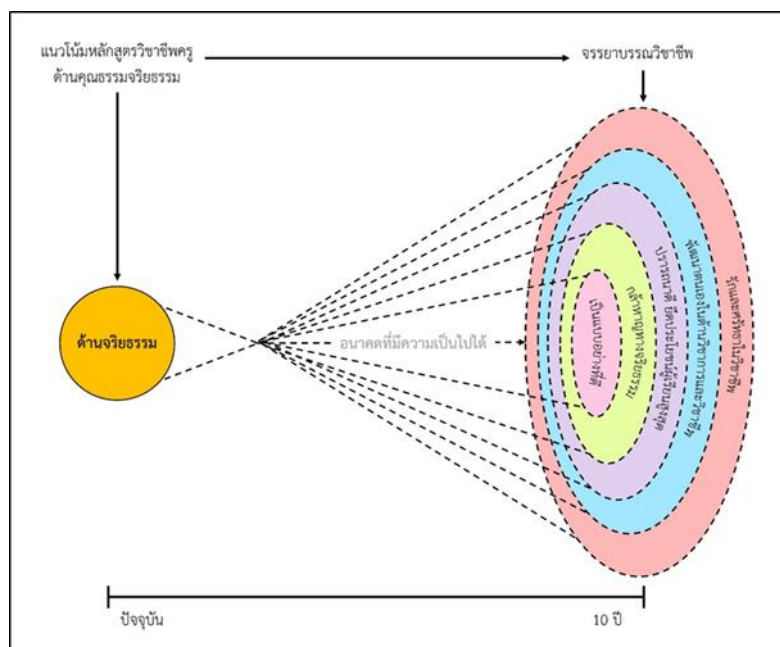

ภาพที่ 1 กงล้ออนาคต

ขั้นตอนที่ 6 การเขียนอนาคตภาพ (Scenario Writing) เป็นขั้นตอนการสรุปภาพตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมของหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏในอนาคต

ภาพที่ 2 ตัวบ่งชี้คุณธรรมซึ่งเป็นคุณลักษณะบัณฑิตด้านคุณธรรม

ภาพที่ 3 ตัวบ่งชี้จริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพครู

ผลการวิจัย

การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมตามหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในอนาคต มีผลการศึกษาสรุปได้ ดังนี้

1. ตัวบ่งชี้คุณธรรมซึ่งเป็นคุณลักษณะบัณฑิตครูด้านคุณธรรมในอนาคต ประกอบด้วย ตัวบ่งชี้คุณธรรมที่มีแนวโน้มความเป็นไปได้ในอนาคต ได้แก่ ความเมตตากรุณา ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ ความพอเพียง ความเป็นกัลยาณมิตรและจิตสาธารณะ
2. ตัวบ่งชี้จริยธรรมของบัณฑิตครูหรือจรรยาบรรณวิชาชีพครูที่มีแนวโน้มความเป็นไปได้ในอนาคต ได้แก่ รักและศรัทธาในวิชาชีพ พัฒนาตนเองด้านวิชาการและวิชาชีพ ประารถนาดียึดประโยชน์ผู้เรียนสูงสุด ความกล้าหาญทางจริยธรรมและเป็นแบบอย่างที่ดี

อภิปรายผล

1. ตัวบ่งชี้คุณธรรมซึ่งเป็นคุณลักษณะบัณฑิตด้านคุณธรรม

จากการศึกษาหลักสูตรวิชาชีพครูด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ 20 ปี ตั้งแต่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547 พบว่า มาตรฐานหลักสูตรในด้านคุณธรรมจริยธรรมได้ถูกกำหนดขึ้นโดยอิงตามกรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ (Thai Qualifications Framework for Higher Education: TQF) รวมถึงมาตรฐานคุณวุฒิระดับปริญญาตรี สาขาครุศาสตร์และศึกษาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ การระบุคุณธรรมจริยธรรมในหลักสูตรยังอยู่ในระดับทั่วไป ไม่มีการระบุคุณธรรมเฉพาะที่จำเป็นต่อวิชาชีพครูอย่างชัดเจน ส่งผลให้แต่ละสถาบันการศึกษามีการตีความและถ่ายทอดคุณธรรมจริยธรรมแตกต่างกันไปตามจุดเน้นของตนเอง ซึ่งนำไปสู่ความหลากหลายในคุณลักษณะของบัณฑิตครู และอาจส่งผลให้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมและประเทศได้อย่างเพียงพอ ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในศตวรรษที่ 21 ซึ่งสะท้อนผ่านการวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมภายนอกตามกรอบ STEEP Analysis (Social, Technological, Environmental, Economic and Political) โดยพบว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสังคม เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ หรือการเมือง ส่งผลโดยตรงต่อเนื้อหาวิชาความรู้หรือทักษะทางวิชาชีพ (Hard Skills) ที่อาจล้าสมัย หรือไม่ตรงกับความต้องการของตลาดแรงงานในอนาคต ซึ่งอาชีพบางประเภทอาจหมดไปและมีอาชีพใหม่เกิดขึ้นแทนที่

ในทางกลับกัน ทักษะด้านคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งเป็นทักษะเชิงสัมพันธ์ (Soft Skills) ยังคงมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นปัจจัยพื้นฐานที่ช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัว เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม และดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีคุณค่า แม้โลกจะเปลี่ยนแปลงไปมากเพียงใดก็ตาม คุณธรรมพื้นฐานที่บัณฑิตครูควรมี ได้แก่ ความเมตตากรุณา ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ ความพอเพียง ความเป็นกัลยาณมิตร และจิตสาธารณะ ซึ่งล้วนเป็นคุณลักษณะที่สามารถพัฒนาและส่งเสริมผ่านกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ นฤมล พระใหญ่ และสิทธิพร ครามานนท์ พบว่า ความเมตตากรุณาและความรับผิดชอบเป็นคุณลักษณะเชิงบวกที่จำเป็นของนักศึกษาวิชาชีพครู (นฤมล พระใหญ่ และสิทธิพร ครามานนท์, 2566)

อีกทั้งยังสนับสนุนผลการศึกษาโดย ญัฐมน พันธุ์ชาตรี ระบุว่าความเสียสละและความพอเพียงเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นครู (ญัฐมน พันธุ์ชาตรี, 2559) ขณะที่อมรรัตน์ แก่นสาร และคณะ พบว่า ความเป็นกัลยาณมิตรสะท้อนถึงจิตวิญญาณของความเป็นครูที่แท้จริง (อมรรัตน์ แก่นสาร และคณะ, 2560) และงานของศุภวรรณ เล็กวิไล และเรียม ศรีทอง ยังพบว่า กิจกรรมที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาจิตสาธารณะของครู (ศุภวรรณ เล็กวิไล และเรียม ศรีทอง, 2562)

ดังนั้น ผลการศึกษานี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการทบทวนและพัฒนาการกำหนดคุณลักษณะด้านคุณธรรมจริยธรรมในหลักสูตรวิชาชีพครูให้มีความชัดเจน เป็นรูปธรรม และสอดคล้องกับบริบทของโลกอนาคต ตลอดจนส่งเสริมให้สถาบันผลิตครูมีแนวทางที่สอดคล้องกันในการพัฒนา Soft Skills ของนักศึกษาให้สามารถตอบโจทย์ของสังคมในยุคเปลี่ยนผ่านได้อย่างแท้จริง

2. ตัวบ่งชี้จริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพครู

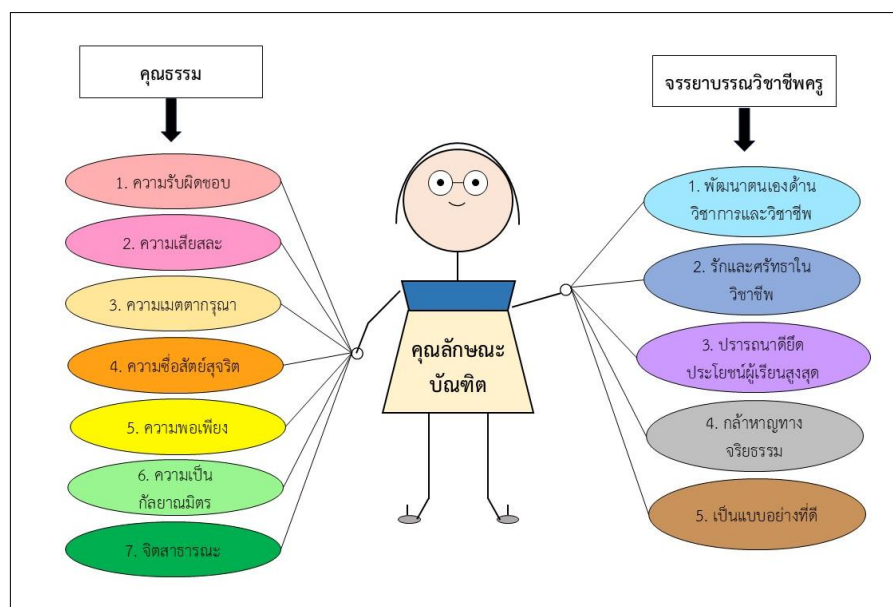
คุณลักษณะด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพของบัณฑิตครู ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นครูในโลกยุคปัจจุบันและอนาคต โดยคุณลักษณะสำคัญที่พบ ได้แก่ ความรักและศรัทธาในวิชาชีพ การพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องทั้งด้านวิชาการและวิชาชีพ ความปรารถนาดีและยึดประโยชน์สูงสุดของผู้เรียน ความกล้าหาญทางจริยธรรม และการเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบที่สะท้อนถึงจิตวิญญาณของความเป็นครูและส่งผลต่อคุณภาพของผู้เรียนโดยตรง ผลการวิจัยดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ เช่น ญัฐมน พันธุ์ชาตรี พบว่า ความรักและศรัทธาในวิชาชีพครูเป็นคุณลักษณะด้านจรรยาบรรณที่จำเป็นของครู (ญัฐมน พันธุ์ชาตรี, 2559) วรรณกร พรประเสริฐ และคณะ ก็พบว่า ความรักและศรัทธาในวิชาชีพ เป็นลักษณะของ “ครูดี” ที่ควรได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่อง (วรรณกร พรประเสริฐ และคณะ, 2561) ขณะเดียวกัน จรูญศรี มาติกลโกวิท และคณะ, สังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปัญญา และคณะ ต่างพบตรงกันว่า ความปรารถนาดีต่อผู้เรียนและการยึดประโยชน์สูงสุดของผู้เรียนเป็นองค์ประกอบสำคัญของจิตวิญญาณความเป็นครูมืออาชีพ ในด้านของจริยธรรมที่แสดงออกถึงความกล้าหาญ (จรูญศรี มาติกลโกวิท และคณะ, 2561); (สังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ฐิริปัญญา และคณะ, 2562)

อาภา หวังสุขไพศาล และคณะ พบว่า ความกล้าหาญทางจริยธรรมเป็นคุณลักษณะที่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับจรรยาบรรณวิชาชีพครู ซึ่งครูที่มีความกล้าหาญในเชิงจริยธรรมจะสามารถตัดสินใจในสถานการณ์ที่ท้าทายได้อย่างถูกต้องและยึดมั่นในความถูกต้องแม้จะต้องเผชิญกับแรงกดดันหรือผลกระทบก็ตาม (อาภา หวังสุขไพศาล และคณะ, 2566)

นอกจากนี้ งานวิจัยของ สุเมษย์ หนกหลัง ยังยืนยันว่า การเป็นแบบอย่างที่ดีของครูถือเป็นลักษณะที่สำคัญในด้านจรรยาบรรณวิชาชีพ เนื่องจากครูเป็นบุคคลต้นแบบที่ผู้เรียนยึดถือทั้งในด้านพฤติกรรม ค่านิยม และทัศนคติ ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนานักเรียนทั้งในด้านวิชาการและความเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม โดยสรุป ผลการวิจัยในประเด็นด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพของครู ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการกำหนดและส่งเสริมคุณลักษณะเฉพาะเหล่านี้ในหลักสูตรการผลิตครูอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อให้บัณฑิตครูสามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในความรับผิดชอบต่อผู้เรียน วิชาชีพ และสังคมโดยรวม (สุเมษย์ หนกหลัง, 2560)

องค์ความรู้ใหม่

จากข้อค้นพบในงานวิจัย สรุปเป็นองค์ความรู้ได้ว่า จุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาชีพครูหรือคุณลักษณะบัณฑิตด้านคุณธรรมจริยธรรมเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางที่มีความชัดเจน ประกอบด้วย ตัวบ่งชี้ด้านคุณธรรมจำนวน 7 ตัวบ่งชี้ และตัวบ่งชี้ทางด้านจริยธรรมหรือจรรยาบรรณวิชาชีพ จำนวน 5 ตัวบ่งชี้ เพื่อเป็นแนวทางที่ชัดเจนในการจัดประสบการณ์การเรียนรู้และดำเนินการวัดและประเมินผลให้ได้ผลที่แท้จริงตามจุดประสงค์ของหลักสูตร ซึ่งเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ต่างจากหลักสูตรวิชาชีพครูที่ใช้อยู่ส่วนใหญ่ กล่าวถึง คุณธรรมจริยธรรมเพียงคำรวม ๆ ว่า “มีคุณธรรมจริยธรรม” ทำให้ขาดความกระจ่างชัดในทางปฏิบัติ

ภาพที่ 4 คุณลักษณะบัณฑิตครู

สรุปและข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยพบว่า ตัวบ่งชี้คุณธรรมของบัณฑิตวิชาชีพครูซึ่งเป็นคุณลักษณะบัณฑิต ประกอบด้วย ความเมตตากรุณา ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ ความพอเพียง ความเป็นกัลยาณมิตร และ จิตสาธารณะ ในส่วนจริยธรรมของบัณฑิตวิชาชีพครูหรือจรรยาบรรณวิชาชีพ งานวิจัยพบว่า บัณฑิตต้องมีความรักและศรัทธาในวิชาชีพ พัฒนาตนเองด้านวิชาการและวิชาชีพ บรรณานิติยึดประโยชน์ผู้เรียนสูงสุด มีความกล้าหาญทางจริยธรรมและเป็นแบบอย่างที่ดี ซึ่งผลงานวิจัยนี้ทำให้เกิดความชัดเจนว่าคุณสมบัติทางด้านคุณธรรมจริยธรรมของบัณฑิตวิชาชีพครูอย่างน้อยจะต้องมีคุณสมบัติตามที่กล่าวมาแล้วตามผลการวิจัย ซึ่งหน่วยงานระดับกระทรวงที่มีหน้าที่กำหนดมาตรฐานคุณวุฒิ ควรมีการปรับปรุง มาตรฐานด้านคุณลักษณะบัณฑิตที่พึงประสงค์ที่ระบุคุณธรรมจริยธรรมเฉพาะด้านอย่างชัดเจน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาควรจัดทำคู่มือพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเฉพาะด้าน โดยระบุนิยามตัวบ่งชี้ และแนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนสำหรับแต่ละคุณธรรม เพื่อให้สถาบันการผลิตครูใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร หน่วยงานกลางที่เป็นความร่วมมือของมหาวิทยาลัยราชภัฏ

ทุกแห่ง ควรมีการกำหนดคุณลักษณะบัณฑิตที่พึงประสงค์ทางด้านคุณธรรมจริยธรรม ที่ชัดเจนร่วมกัน หลักสูตร ครุศาสตร์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ควรกำหนดจุดมุ่งหมายด้านคุณธรรมจริยธรรมที่ชัดเจนทุกรายวิชา และมีการ กำหนดเกณฑ์การวัดและประเมินผลด้านคุณธรรมจริยธรรมในทุกรายวิชา ครูสภาควรมีการปรับปรุงจรรยาบรรณ วิชาชีพครูให้ชัดเจนและเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของโลก ในระดับปฏิบัติสาขาวิชาควรจัดทำคู่มือการพัฒนา คุณธรรมจริยธรรมเฉพาะด้านสำหรับนักศึกษาครู โดยระบุความหมาย และความสำคัญของแต่ละคุณธรรม พฤติกรรมที่พึงประสงค์ แนวทางการพัฒนา วิธีการประเมินและติดตามผล การพัฒนาหลักสูตรของแต่ละสาขาวิชา ควรกำหนดคุณลักษณะบัณฑิตที่พึงประสงค์ด้านคุณธรรมจริยธรรมให้ชัดเจน สามารถประเมินความสำเร็จได้ รายละเอียดคำอธิบายรายวิชา แต่ละวิชาควรกำหนดคุณธรรมจริยธรรมที่ต้องการพัฒนาสำหรับรายวิชานั้น ๆ เพื่อ ผู้สอนจะได้ออกแบบการจัดประสบการณ์การเรียนรู้ และการวัดและประเมินผลอย่างมีประสิทธิภาพ และควรทำ การวิจัยติดตามผล (Follow - up Study) เพื่อศึกษาสมรรถนะด้านการจัดการเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมของบัณฑิตครู ที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยราชภัฏ ในช่วง 1 - 3 ปีแรกของการทำงาน และมีการวิจัยระดับมหภาคเพื่อ กำหนดตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมสำหรับผู้ประกอบวิชาชีพครูที่เป็นตัวบ่งชี้ระดับชาติ

เอกสารอ้างอิง

- เจริญศรี มาติลิกโกวิท และคณะ. (2561). โครงการวิจัยเรื่องแนวทางการพัฒนาจิตวิญญาณความเป็นครูสำหรับครู ก่อนประจำการและครูระหว่างประจำการ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).
- ณัฐมน พันธุ์ชาติ. (2559). การสร้างเสริมคุณลักษณะความเป็นครูของนักศึกษาครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ. ใน ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นฤมล พระใหญ่ และสิทธิพร ครามานนท์. (2566). การศึกษาองค์ประกอบคุณลักษณะทางบวกของนิสิตนักศึกษา วิชาชีพครูในกรุงเทพมหานคร. วารสาร มทรส. มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 8(1), 136-147.
- นฤมล โอสถานุเคราะห์. (2549). แนวการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนิสิตนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาตาม พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- ประกาศคณะกรรมการมาตรฐานการอุดมศึกษา. (2565). รายละเอียดผลลัพธ์การเรียนรู้มาตรฐานคุณวุฒิระดับ อุดมศึกษา พ.ศ. 2565. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 139 ตอนพิเศษ 2/2 ง หน้า 35 (9 กันยายน 2565).
- พฤทธิ ศรีบรรณพิทักษ์. (2565). การพลิกโฉมระบบการศึกษาเพื่อตอบโจทย์การพัฒนาประเทศ. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัฐบุรุษ คัมภีร์พย์. (2559). บทบาทของอาจารย์ในการส่งเสริมจริยธรรมแก่นักศึกษา Instructor's Role in Ethical Promotion for Student. วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 8(2), 1-12.
- วรรณกร พรประเสริฐ และคณะ. (2561). การวิเคราะห์องค์ประกอบคุณลักษณะของนิสิตครูคุณภาพ มหาวิทยาลัย นเรศวร. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 18(2), 72-82.
- วิชัย วงษ์ใหญ่ และมารุต พัฒนา. (2563). บุคคลแห่งการเรียนรู้ในโลก VUCA. กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- ศุภวรรณ เล็กวิไล และเรียม ศรีทอง. (2562). รูปแบบการเสริมสร้างจิตสาธารณะสำหรับนักศึกษาครู. วารสารบัณฑิตวิจัย, 10(2), 1-16.
- สังฆรักษ์จักรกฤษณ์ ภูมิปัญญา และคณะ. (2562). จิตวิญญาณความเป็นครูมืออาชีพ. วารสารมหาจุฬานาครพรรณ์, 6(1), 31-37.
- สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. (2562). เครื่องมือการมองอนาคต. กรุงเทพมหานคร: สถาบันการมองอนาคตนวัตกรรม (IFI) สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.
- สำนักงานส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพนักศึกษา. (2562). ยุทธศาสตร์การพัฒนานิสิต นักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา (พ.ศ. 2560 - 2564). กรุงเทพมหานคร: กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- สีปนนท์ เกตุทัต. (2534). ทางสายกลางในอนาคตของประเทศไทย เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิชย์.
- สุขเมชัย หนกหลัง. (2560). คุณลักษณะของครุต้นแบบในการทำงานบริหารวิชาการแก่ชุมชนตามการรับรู้ของนิสิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. วารสารครุศาสตร์อุตสาหกรรม, 16(2), 146-152.
- อมรรัตน์ แก่นสาร และคณะ. (2560). การพัฒนาตัวบ่งชี้จิตวิญญาณความเป็นครู ของครูสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. วารสารมหาวิทยาลัยนครพนม, 7(1), 7-15.
- อัจฉรา ไชยูปถัมภ์. (2561). การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณธรรมจริยธรรมและแนวทางการปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างความเป็นบัณฑิตที่พึงประสงค์ของสถาบันอุดมศึกษาในเครือข่ายสถาบันอุดมศึกษาเขตภาคกลาง. วารสารครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 46(2), 268-286.
- อาภา หวังสุไพศาล และคณะ. (2566). ประสพการณ์ความกล้าหาญทางจริยธรรมของพยาบาลวิชาชีพ. วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 31(1), 42-55.
- Popper, R. (2008). "How are foresight methods selected?". Foresight, 10(6), 62-89.